

7. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. — Мінск: Мінск: Беларуск. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008. — Т. 2: М — Я. — 704 с.
8. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. — Мінск: Беларуск. энцыкл. імя П. Броўкі, 2004. — 443 с.
9. Якшук, Л. М. 3 этымалагічных нататак па фразеалогіі / Л. М. Якшук // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах. — Гомель, 2005. — С. 75–79.
10. Grybosiowa, A. Jak historyk języka polskiego rozumie opozycje homo-animal / A. Grybosiowa // Język a kultura. — Wrocław, 2003. — Tom 15. — С. 9–15.
11. Dąbrowska, A. Wężem pożądań wejdę do twojej duszy — nazwy zwierząt w polskim słownictwie erotycznym / A. Dąbrowska // Język a kultura. — Wrocław, 2003. — Tom 15. — С. 157–188.
12. Mosiołek-Kłosińska, K. Motywacja związków frazeologicznych zawierających wyrazy pies i kot / K. Mosiołek-Kłosińska / Etnolingwistyka. — Lublin, 1995. — Tom 7. — С. 21–31.

Ларыса Кныш (Мінск)

НЕВЕРБАЛЬНЫЯ СРОДКІ Ў МАСТАЦКІМ ДЫЯЛОГУ: ТЭМБР І ТЭМП МАЎЛЕННЯ Ў СКЛАДЗЕ АЎТАРСКАЙ РЭМАРКІ (ПАВОДЛЕ ПРОЗЫ М. ГАРЭЦКАГА)

Існуе вялікая колькасць сродкаў, якія садзейнічаюць раскрыццю і разуменню маўленчых зносін. Жэсты, міміка, праксеміка, акулістыка, прычоскі, асабістыя прадметы, адзенне, дзеянні — усё гэта тыя кампаненты камунікацыі, на долю якіх прыпадае добрая частка перадачы самай разнастайнай інфармацыі. Яны не толькі адлюстроўваюць індывідуальную спецыфіку маўлення той ці іншай асобы, але перадаюць эмацыянальны стан і душэўную энергію, дазваляюць меркаваць пра маўленчую культуру моўцы ўцэлым. Не менш важную ролю адыгрываюць тыя складнікі, якія непасрэдна ўласцівы вуснаму маўленню: тэмп, тэмбр, інтанацыя, сіла голасу і інш. — сэнс выказвання часам знаходзіцца ў поўнай залежнасці ад іх.

Усе названыя сродкі ў адпаведнасці з уласна лінгвістычнай трактоўкай даследчыкі разглядаюць як невербальныя (паралінгвістычныя), з ліку якіх вылучаюць:

- фанатычныя (сіла голасу, тэмп, тэмбр, рытм, розныя меладычныя з’явы і г. д.);
- кінетычныя (жэсты, рухі цела, міміка);
- праксемічныя — камунікатыўна значныя прасторавыя параметры чалавечых паводзін (адлегласць паміж моўцамі, палажэнне корпуса ў адносінах адзін да аднаго);
- графічныя (тып напісання літар і пунктуацыйных знакаў (почырк), графічныя знакі і інш.);
- змешаныя.

Паралінгвістычныя сродкі суправаджаюць вуснае гутарковае маўленне і разам з уласна лінгвістычнымі дапамагаюць раскрыць камунікатыўную сітуацыю ў цэлым. «Усякае выказванне, — слухна заўважае А. Л. Васільева, — можа быць двухслойным, складацца з асноўнага, прадметна-лагічнага зместу і ацэначна-эмацыянальнай канатацыі. Калі першае перадае пэўную інфармацыю,

то другое выражае адносіны моўцы да гэтай інфармацыі. Для перадачы разнастайных відаў эмацыянальнага зместу і прыцягваюцца ўсе дадатковыя, невербальныя, кампаненты» [2, с. 19].

Невербальныя сродкі сталі неад'емным складнікам мастацкага дыялогу, тут яны маюць большую функцыянальную нагрузку, чым у вусным гутарковым маўленні, і атрымліваюць экспліцытнае выражэнне. Пры адлюстраванні невербальных кампанентаў у маўленні дзейных асоб асноўную ролю выконвае аўтарская рэмарка (каментарый) — элемент канструкцый з простаю мовай.

Ва ўмовах мастацкага дыялогу роля аўтарскай рэмаркі надзвычай вялікая: яна выконвае функцыю ўводу моўных ходоў і характарызуе індывідуальнасць моўцы, яго эмацыянальны стан, манеру маўлення, раскрывае пачуцці і эмоцыі падчас гутаркі, стаўленне да прадмета гаворкі, а таксама перадае адметныя асаблівасці голасу кожнага персанажа. У цэнтры нашай увагі апынуліся рэплікі персанажаў, якія ўтрымліваюць фанатычны кампанент: тэмбр голасу і тэмп.

Т э м б р (англ. speech timbre, suprasyntactic timbre) — спецыфічная звышсегментная афарбоўка маўлення, якая надае яму тыя ці іншыя экспрэсіўна-эмацыянальныя якасці [1, с. 472]. Тып голасу можа быць агульным, але ў кожнага чалавека свой тэмбр, як свой адбітак пальцаў.

Характар тэмбравай афарбоўкі вельмі складаны, таму лінгвісты і пісьменнікі ў апісаннях падкрэсліваюць самае рознае (зрокавае, слыхавое, асязальнае, эмацыянальнае і інш.) успрыняцце тэмбру: *звонкі, мяккі, светлы, сухі, сярдзіты, цвёрды, цёмны, хмуры і інш.* У творах М. Гарэцкага сустракаем *абурлівы, афіцыяльны, апаўшы, высокі, вугнавы, дрыжачы, глухі, гняўлівы, грубы, грэблівы, густы, звінячы, звяглівы, зласмежны, жалобны, іранічны, какетлівы, капрызны, ласкавы, ліслівы, масляны, мяккі, насмешлівы, нутраны, наважаны, пазяблы, парушаны, прастудны, роўны, рыпучы, сіпаты, скрыпучы, спакойны, трапяткі, хваравіты, хрыпаты, хрыплы.* Аўтарскі каментарый выконвае важную ролю пры адлюстраванні тэмбравай афарбоўкі голасу: ён дапамагае «пачуць» голас кожнай асобы, улавіць самыя тонкія змяненні і вібрацыі голасу: — *Максім!* — **кажа** Адарка мужу **хрыплым, прастудным голасам**, — няго ты слеп, хоць бы якую асіну з лесу звёз, жолаб выдаўбаў; зірні — уся жыжжа выцякае, калі гэтыя свіначкі, ваўкі іх парэж, усё з нагамі ды з нагамі ў яду [3, т. 1, с. 193]. — *І цяпер вам кажучь: у вас няма змагання класаў перад агульным ворагам... О, не! Яно ёсць!!* — **высокай, хваравітай, звінячай нотаю крыкнуў ён...** [4, с. 19].

Тэмбр голасу перш за ўсё паведамляе пра настрой героя і ўнутраны эмацыянальны стан: — *Бы в а й ц е з д а р о в ы, Аля... Так?* — **апаўшым голасам, абезнадзееўшы, спытаўся ён** [4, с. 23]. — *Калі ласка, і мне скруціце,* — **папрасіў я такім капрызным, хворым голасам, што аж самому было сорамна** [3, т. 3, с. 105]. — *Што ты кажаш?!* — **спытаўся Абдзіраловіч парушаным, але такім голасам, у якім сам помала чуў патрэбнага пачуцця, і зганіў сябе за тое** [4, с. 87]. — *А лістоў, дзядзька, няма?* — **нібы зусім роўным і спакойным голасам пытаецца** нявестка [3, т. 3, с. 125]. *А ён разгладзіў сваю чорненькую бародку, набалаваўся залатым ланцужком каля верхняе кішэні ў*

камізэльцы і потым **спакойным, роўным, чыстым голасам** сказаў: — *Вот что, друг любезный...* [3, т. 3, с. 182].

Тэмбр голасу можа раскрываюць адносіны паміж суб'єсэднікамі. У залежнасці ад пэўнай сітуацыі ці абставін, адносіны могуць быць шчырыя, няшчырыя, прыхільныя, непрахільныя, пагардлівыя, грэблівыя, наўмысна ліслівыя і інш.: *Ізвініце!* — **далікатна, але грэбліва сказала** паненка за Лявонаваю спіною і разам з студэнцікам увайшла ў канцэлярыю. — *Ці няможна паслаць грошы?* — **зусім іншым, прыцельскім і какетліва-жартлівым тонам звярнулася** яна да паштмейстара: — *Дзень добры, пане начальнік!* [3, т. 2, с. 70]. — *Што табе, дурню?* — *ізноў спытаўся ён грэблівым голасам* [3, т. 1, с. 262]. — *Пяхцёр пад паветку занясі, а каня гунькаю накрый,* — **гаворыць той ласкавым голасам** [3, т. 1, с. 235].

Тэмбравая характарыстыка можа быць пастаяннай ці адметнай прыкметай маўлення пэўнай асобы, што перадаецца ў рэмарцы праз прыналежны займеннік *свой*; прыслоўе + займеннік *заўсёды свой*: — *Міласці просім, міласці просім, Рыгоравіч,* — **адказаў** яму за ўсіх **Мікіта сваім заўсёды жартаўліва-ласкавым голасам** [3, т. 2, с. 18]. — *Да вас, да вас, Мікола Навумавіч, даруйце, што так спознілісь у дарозе,* — **сваім мяккім і крыху дрыжачым, густым нутраным голасам кажа Іра**, — *да вас і ў важнай справе* [4, с. 63].

Т э м п маўлення (*італ. tempo*, ад *лац. tempus* 'час') — хуткасць вымаўлення гукаў, складоў, слоў з'яўляецца адным са складнікаў індывідуальна-маўленчай характарыстыкі моўцы [5, с. 508]. Некаторыя асобы маюць сярэдні, умераны тэмп маўлення, другія гавораць хутка, іншыя — вельмі павольна. Аўтарскі каментарый бярэ на сябе асноўную долю нагрузкі ў тым, каб перадаць тэмп маўлення персанажаў. Часта такая прыкмета выступае як характэрная, пастаянная, як індыкатар індывідуальнасці: *Слухачы цясней падходзяць да наведача, асабліва апалчэнцы і наогул усякія «маладыя», «шэрыя» і «шыяпы», з пачцівасцю глядзяць на героя, а ён, накруціўшы цэлаю рукою свае бялявенькія шыльцы і па-забіяцку крутнуўшы ўгору галавою,* **кажа сваёю маскоўскаю скорогаворкаю**: — *Я бумажкі в оба кармана... Казак тожэ... «Много ли?» — грит... Сочли: у меня 870, у него тожэ... рублей 900* [3, т. 3, с. 115].

Але тое, што пэўная асоба мае індывідуальны тэмп маўлення, зусім не азначае, што яна не можа свядома, пад уплывам нейкіх абставін, у нейкай пэўнай сітуацыі змяніць хуткасць маўлення. У творах мастацкай літаратуры тэмпавыя змяненні пісьменнік часцей адлюстроўвае як прыкмету, па якой чытач можа меркаваць пра эмацыянальны стан моўцы, напрыклад: — *Ат! Нічога ты, Лёлька, не разумееш,* — **скоранька адказала** яна, — *не магла ж я сама бегаць за гэтым святым Абдзіраловічам, калі ён не хацеў гуляць з намі...* [4, с. 47]. Аўтарская рэмарка дае не толькі інфармацыю пра тое, як вымаўляецца рэпліка, але і перадае ўзрушаны, усхваляваны стан гераіні, яе адносіны да таго, аб кім ідзе гаворка, — адносіны пагардлівыя, абіякавыя.

Як правіла, тэмп маўлення паскараецца пры эмацыянальным напружанні. Хуткі тэмп можа перадаваць нецярплівасць, усхваляванасць, узрушанасць,

радасць, а таксама злосць, страх, трывогу: — *Аля! — у трывозе, і запыхаўся, і хапаўся скарэй сказаць усё, і дрыжачым голасам прамовіў ён. — Скажыце мне, Аля, што гэта ёсць? Няўжо ўсё скончана?* [4, с. 23]. Павольны тэмп маўлення суправаджае няўпэўненасць, задуменнасць, абьякавасць, а таксама разгубленасць, бездапаможнасць: — *А-а... — працягнуў студэнт у задумленні* [3, т. 1, с. 78]. — *Не... — працягнула яна ў раздум'і. — Не, не спадабаўся. Бліжэй ёсць лепшыя, толькі блізкіх я не хачу браць...* [3, т. 1, с. 326]. *Анэта, паслухаўшы, працадзіла: — Ці гэта ў іх гульня, цётка! Адна нуда толькі...* [3, т. 1, с. 283]. — *Сляпо-о-ому, убо-о-гаму, пано-о-очкі даражэ-э-энькія! — цягнуў ля сценкі адным вагам старац у чорным падраным паліце, з кіем у руках і з насунутаю на вочы кепкаю* [3, т. 2, с. 79].

Інтанацыйнае багацце тэксту ствараюць таксама рэмаркі, у якіх адначасова перадаецца тэмп і сіла голасу (праз дзеясловы маўлення, прыслоўі і кампаратыў): *А яна, нібы з гонарам, нібы сарамліва, ціханька і скоранька дадала: — Праз Ромуся можна ўстроіць...* [3, т. 3, с. 208]. — *Як, дык, хай, якдыкхай, якдыкхай, якдыкхай!... — усё шпарчэй і галасней чулася ў класе* [3, т. 2, с. 141].

У некаторых прыкладах структура самога выказвання перадае тэмп маўлення: — *Каб ты свету божгага не бачыў, як, апрача картаў, нічога не бачыш. Каб ты з услона не злез, як ты з-за іх не вылазіш, удвору не ідзеш. Гультай ты, каб табе, каб ты, га-го-го, — як з торбы гарох, насыпала яна* [3, т. 1, с. 161]. З прыклада відаць, што інтанацыйны пачатак бяруць паасобна аформленыя і сінтаксічна завершаныя сказы-праклёны. Адлюстраванню тэмпу дапамагаюць наступныя сінтаксічна незавершаныя рэплікі *каб ты, каб табе*, якія перадаюць хуткасць і бясконцасць «жаночай словатворчасці», што пераходзіць у рэшце рэшт у гукаперайманне ‘га-го-го’. Пры гэтым аўтарская рэмарка *як з торбы гарох насыпала яна ўзмацняе тэмпавую характарыстыку*.

Паколькі маўленне аналізуецца ў межах дыялогу, то зразумела, што ў залежнасці ад тэмы (ці змены тэмы) гутаркі, абставін, сітуацыі, мяняюцца і тэмпавая характарыстыка маўлення, сіла голасу, тэмбравыя адценні, бо яны часцей выступаюць не ў якасці пэўнай пастаяннай маўленчай рысы (хоць і такое мае месца), а як прыкмета, якая перадае рэакцыю моўцы і эмацыянальны стан.

Гутарковае маўленне дзейных асоб — гэта стылізаваны пісьменнікам моўны матэрыял, і пры адлюстраванні разнастайных невербальных сродкаў гутарковай камунікацыі ў мастацкім тэксце самую непасрэдную ролю выконвае аўтарская рэмарка.

Літаратура

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова — 2-е изд., стер. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 576 с.
2. Васильева, Е. Л. Невербальные компоненты коммуникации и речевые акты: на материале современного английского языка: дис. ... канд. филол. наук. — Минск, 2002. — 115 с.
3. Гарэцкі, М. Збор твораў: у 4 т. — Мінск: Маст. літ., 1984–1986.
4. Гарэцкі, М. Творы. Мінск: Маст. літ., 1990. — 629 с.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М.: Сов. энцикл., 1990. — 685 с.